

УДК 340.158

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-4-3>**А. П. Семенова**аспірант кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УРСР 1963 РОКУ

Статтю присвячено особливостям розгляду справ про встановлення та стягнення аліментів за Цивільним процесуальним кодексом Української Радянської Соціалістичної Республіки 1963 року. У статті розглянуті ознаки аліментних правовідносин, які породжують виникнення процесуальних особливостей розгляду цієї категорії справ. Описаний суб'єктний склад аліментних справ. Досліджені теоретичні проблеми визначення позивачів в аліментних справах та порядок залучення третіх осіб до розгляду справи в суді. У статті досліджено порядок визначення підсудності справ про аліменти. На основі дослідження норм матеріального права наведений вичерпний перелік обставин, що слугували підставою для суду звільнити боржника від сплати аліментів. Встановлено, що радянське законодавство передбачало дві форми сплати аліментів – у відсотковому відношенні від доходу та у твердій грошовій формі, а також описано підстави зміни форм оплати. Право на утримання повною мірою реалізується на стадії виконання судового рішення. Тому у статті знайшли відображення порядок здійснення контролю за аліментними боржниками та порядок роботи осіб, відповідальних за перерахунок аліментів отримувачу. Окрему увагу в статті присвячено процесуальним гарантіям стягувачів аліментів, які забезпечували своєчасність реалізації права на утримання. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР 1963 року, зокрема, передбачав такі гарантії, як встановлення скорочених термінів розгляду справ та виконання рішення, підвищення граничного розміру стягнення із доходів боржника, можливість встановлення тимчасового утримання тощо. Ефективність виконання судових рішень про стягнення аліментів залежала від передбаченої в законодавстві відповідальності. Тому в роботі проаналізовано норми права, які передбачали адміністративну та кримінальну відповідальність за невиконання відповідачем покладених на нього обов'язків щодо сплати аліментів. У статті також описана практика Верховного суду СРСР, яка деталізувала та розширювала застосування норм радянського процесуального законодавства.

Ключові слова: аліменти, процес, позов, підсудність, забезпечення позову, судове рішення, виконання рішення.

Постановка проблеми. Винайдення дієвого механізму реалізації права на отримання аліментів є актуальним питанням сучасного процесуального законодавства. Проте вирішення проблеми боротьби з аліментними боржниками та встановлення ефективних гарантій для утримувачів аліментів неможливе без комплексного дослідження історії розвитку процесу розгляду аліментних справ, а також вивчення позитивного та негативного досвіду у сфері стягнення утримання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць та публікацій сучасності свідчить про відсутність системних досліджень історії розвитку процесуального законодавства у сфері стягнення аліментів. Дослі-

дженням цього питання займалися радянські вчені та практикуючі юристи – С.А. Іванова, А.М. Нечаєва, В.П. Шахматов, Б.Л. Хаскельберг, А.І. Пергамент, В.І. Бошко, А.М. Белякова, К.К. Червяков та інші.

Мета статті – дослідити процесуальні особливості судового розгляду аліментних справ, а також порядок виконання судових рішень, регламентований Цивільним процесуальним кодексом УРСР 1963 року.

Виклад основного матеріалу. Виконання покладених на деяких членів сім'ї обов'язків з аліментування інших членів сім'ї не завжди має добровільний характер. Проте вчасне отримання аліментів, особливо на неповнолітніх дітей, має надзвичайно важливе значення.

Тому є необхідність детальної законодавчої регламентації судового та виконавчого процесів стягнення аліментів.

Властивості аліментних правовідносин передбачають особливий характер судового розгляду аліментних справ. До властивостей аліментних правовідносин належать такі: наявність родинних зв'язків між учасниками процесу; особистий характер, що означає неможливість передання прав та обов'язків іншим суб'єктам; тривалий характер правовідносин; причиною виникнення обов'язків є юридичний факт, з яким закон пов'язує виникнення права в однієї особи вимагати утримання від іншої, а не конкретні дії певного суб'єкта тощо.

Радянське законодавство встановлювало низку процесуальних особливостей розгляду аліментних справ порівняно з іншими цивільними справами. Так, законодавець встановлював процесуальні пільги для стягувачів аліментів із метою полегшення становища дітей, забезпечення швидкої реалізації права на матеріальне утримання.

Згідно із ст.ст. 24, 126 Цивільного процесуального кодексу УРСР 1963 року (далі – ЦПК УРСР) аліментні справи підлягали розгляду в судах загальної юрисдикції. Щодо місця розгляду цієї категорії справ діяло правило альтернативної підсудності, за яким позивач міг пред'явити позов як за своїм місцем проживання, так і за місцем проживання відповідача [1]. Встановлення альтернативної підсудності по аліментних справах значно спростило реалізацію права на аліменти для стягувачів, які мали на утриманні неповнолітніх дітей або за станом здоров'я не могли відвідувати судових процесів в іншій місцевості.

Проте правило альтернативної підсудності поширювалося не на усі аліментні спори. Так, постанова Пленуму Верховного суду СРСР від 4 грудня 1969 року «Про практику застосування судами Основ законодавства Союзу РСР союзних республік про шлюб та сім'ю» встановлювала, що позови про зменшення розміру аліментів та про звільнення від сплати аліментів розглядалися за місцем проживання стягувача аліментів [4].

Поширеною практикою в судах радянського періоду було об'єднання позовів про стягнення аліментів із позовами про розірвання шлюбу, позбавлення батьківських прав або вирішення спору про передачу дитини на виховання. Постанова Пленуму Верховного суду СРСР від 4 грудня 1969 року закріплювала можливість

подання позову про стягнення аліментів разом із позовом про встановлення батьківства. Розглядаючи справи про позбавлення батьківських прав, суд обов'язково з'ясував питання щодо призначення аліментів незалежно від того, чи пред'являв позивач таку вимогу [4].

Якщо справа про стягнення аліментів переносилася, або розгляд справи затягувався через необхідність розшуку відповідача, або через його свідому неявку на розгляд справи, суд, враховуючи конкретні обставини, міг скористатися правом винести ухвалу про попереднє стягнення аліментів. Така ухвала суду підлягала негайному виконанню. При цьому стягнені за ухвалою суду як тимчасове утримання суми грошей не підлягали поверненню і не могли бути враховані як майбутні платежі, навіть якщо в майбутньому суд відмовляв у задоволенні позову про стягнення аліментів. Проте, якщо в результаті розгляду справи присуджувалися аліменти в більшому розмірі, то оскільки аліменти присуджувалися з моменту пред'явлення позову, недоплачена сума (різниця між присудженим розміром аліментів і фактично виплаченим тимчасовим утриманням) визнавалась заборгованістю відповідача.

Радянське процесуальне законодавство надавало право суду застосовувати заходи забезпечення позову по справах про аліменти шляхом накладення арешту на заробітну плату, пенсію та стипендію, соціальні виплати або майно відповідача.

Чимало уваги в судовій практиці та радянській юридичній науці було присвячено питанню правильного визначення суб'єктного складу аліментних справ. Більшість справ про стягнення аліментів стосувалися стягнення аліментів на неповнолітніх дітей. Питання про те, чи є батьки, які подають позов до суду про стягнення аліментів, законними представниками своїх дітей чи самостійними позивачами по справі, не знаходило однозначної відповіді в теоретиків та практиків.

Так, А.І. Пергамент і М.А. Вікут стверджували, що у разі пред'явлення позову про стягнення аліментів на неповнолітню дитину пред'явники позову і будуть позивачами. В.А. Рясенцев і Е.М. Ворожейкин дотримувалися точки зору, що позивачем по таких категоріях справ є сама дитина, а батьки, які пред'являють позов, є лише її законними представниками під час судового процесу [7, с. 112; 4, с. 144; 8, с. 206; 5, с. 229].

У справах про стягнення коштів на утримання суд міг визнати явку відповідача обов'яз-

ковою. У разі його неявки в судове засідання без поважних причин суд вправі був накласти штраф, а в разі повторної неявки – притягнути до адміністративної відповідальності та застосувати привід відповідача до зали судового засідання [1].

Як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору на стороні відповідача, радянські суди залучали до справи матерів, яким відповідачі вже сплачували аліменти на дітей. Основою для вступу в судовий процес таких матерів була їхня юридична зацікавленість, яка полягала в тому, що в результаті рішення суду про задоволення позову може зменшитися розмір аліментів на її дитину. Вирішуючи позов про стягнення аліментів, суд мав перевірити, чи не є позов фіктивним та спробою в обхід закону зменшити розмір аліментів на дітей від попереднього шлюбу.

Ще однією гарантією, яка забезпечувала своєчасне забезпечення сплати аліментів, було встановлення скорочених термінів для розгляду справи в суді першої інстанції. Так, ст. 148 ЦПК УРСР року встановлювала 10-денний термін для розгляду справи про стягнення аліментів із моменту подачі позовної заяви до суду [1].

Характерною особливістю розгляду аліментних справ радянського періоду була неможливість укладення мирової угоди між сторонами процесу. Норми права, які встановлювали права та обов'язки сторін, порядок стягнення аліментів, мали імперативний характер та не надавали сторонам змогу змінювати об'єм прав та обов'язків [7, с. 46].

Радянське процесуальне законодавство передбачало порядок розгляду справ про збільшення та зменшення розміру аліментів, зміну способу сплати аліментів або про звільнення від їх сплати.

Загальноприйнятою для радянського періоду була форма сплати аліментів у дольовому відношенні від заробітної плати відповідача. Встановлення аліментів у твердій грошовій сумі допускалося, якщо платник аліментів мав нерегулярний дохід або частина доходу виплачувалась у натуральній формі. Зміна форми сплати аліментів допускалася лише у разі зміни матеріального становища відповідача.

Ще однією гарантією вчасного отримання аліментів було встановлення негайного виконання судового рішення. Так, ст. 217 ЦПК УРСР встановлювала, що суд зобов'язаний допустити негайне виконання рішення про стягнення аліментів у межах суми платежу за один місяць [1].

Ст. 231 ЦПК УРСР встановлювала, що після набрання судовим рішенням законної сили, яким призначено стягнення періодичних платежів, змінюються обставини, які впливають на визначення розміру або на тривалість їх сплати, кожна сторона вправі шляхом подачі нового позову вимагати зміни розміру або строків сплати платежів [1].

Законодавство чітко встановлювало перелік обставин, через які міг бути зменшений розмір аліментів: наявність у платника аліментів інших неповнолітніх дітей; інвалідність I чи II групи платника аліментів; якщо діти працюють і мають достатній заробіток; якщо діти знаходяться на повному забезпеченні держави або громадської організації [3].

Розглядаючи справи про зменшення розміру аліментів, суд був зобов'язаний порівняти рівень матеріального забезпечення дітей, які знаходяться на утриманні платника аліментів, та дітей, які отримують аліменти. Відповідно до п. 18 Постанови Пленуму ВС СРСР від 4 грудня 1969 року, вирішуючи питання про можливість зменшення розміру аліментів, суд брав до уваги заробіток тільки відповідача і наявність у нього інших непрацездатних членів сім'ї, яких він зобов'язаний утримувати. Інші обставини, як-от матеріальна забезпеченість матері дітей, на яких стягувалися аліменти, матеріальна забезпеченість її чоловіка (вітчима дітей), заробіток інших членів сім'ї, які проживали з дитиною, не бралися до уваги та не впливали на розмір призначених аліментів [4].

Радянське законодавство визначало чіткий перелік підстав для задоволення позовних вимог про звільнення від сплати аліментів. Так, від обов'язку утримувати дитину звільнялися одинокі матері, діти яких виховувалися в дитячих закладах. Також від сплати аліментів звільнялися батьки, якщо їхні діти розміщувалися в дитячих будинках або інших спеціалізованих закладах, якщо діти туди поміщені у зв'язку із дефектами фізичного або психічного характеру [7, с. 61].

Право на утримання аліментів повною мірою реалізовувалось на стадії виконання судових рішень про їх стягнення. Однією із гарантій вчасного стягнення аліментів у примусовому порядку було встановлення судового контролю за виконанням рішення. У постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 грудня 1969 року зазначалося: «Судам необхідно здійснювати контроль за правильним і своєчасним стягненням аліментів бухгалтерами підприємств,

установ та організацій, залучати до цієї роботи народних засідателів. У разі неправильного або несвоєчасного стягнення аліментів, затримки надсилання їх стягувачу, невиконання вимог судового виконавця про повідомлення відомостей про боржника, розмір його заробітку, суди мають притягувати винних посадових осіб до передбаченої законом відповідальності» [4].

Під час проведення аналізу можна виокремити низку гарантій, які передбачалися для стягувачів аліментів:

- вимоги про стягнення аліментів належали до першочергових, а усі інші вимоги задовольнялися після стягнення платежів по аліментах;
- аліменти не підлягали зворотному стягненню, оскільки повернення аліментів могло поставити у край важке матеріальне становище отримувача аліментів;
- направлення виконавчого листа до примусового виконання було обов'язком суду, а не правом позивача;
- розмір стягнення аліментів міг сягати 50% заробітної плати боржника (тоді як стягнення по інших категоріях справ не могли бути більшими 20% заробітної плати);
- термін виплати аліментів стягувачу адміністрацією з місця роботи боржника не міг перевищувати 3 днів із моменту виплати заробітної плати.

Законодавство покладало на боржника низку обов'язків, пов'язаних із виконанням рішень про стягнення аліментів. Так, боржник мав повідомити виконавця про отримання додаткового заробітку, на який може бути звернуто стягнення, про зміну місця роботи або місця проживання. За невиконання цих обов'язків із неповажних причин суд міг накладати на боржника штраф.

Радянське законодавство передбачало кримінальну відповідальність за несплату аліментів. Так, ст. 114 Кримінального кодексу УРСР 1960 року встановлювала, що за злісне ухилення від сплати за рішенням суду коштів на утримання неповнолітніх дітей або на утримання повнолітніх непрацевдатних дітей боржник міг бути покараний позбавленням волі на термін до одного року або виправними роботами на той самий термін [2].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 липня 1967 року «Про поліпшення порядку сплати і стягнення аліментів на утримання неповнолітніх дітей» було встановлено, що в паспорти осіб, засуджених за злісне ухилення від сплати аліментів або розшукуваних орга-

нами міліції у зв'язку з ухиленням від сплати аліментів, органи міліції вносять записи про те, що у зв'язку із рішенням суду ці особи зобов'язані сплачувати аліменти на користь іншої особи. Крім того, до паспорта вносилися відомості про розмір аліментів та адреса особи, на користь якої вони сплачувалися [7, с. 72].

У разі виникнення заборгованості по сплаті аліментів законодавство встановлювало, що аліменти за минулі періоди можуть бути стягнуті не більше як за три роки. Винятком із цього правила було стягнення заборгованості по аліментах з особи, яка перебувала у розшуку. У такому разі борг стягувався за весь період і визначався із фактичного заробітку, отриманого боржником за весь час, протягом якого стягнення не здійснювалося.

Висновки і пропозиції. Отже, цивільне процесуальне законодавство радянського періоду передбачало ефективні механізми, націлені на повноцінне забезпечення утриманням одержувачів аліментів. ЦПК УРСР встановлювало низку гарантій, які забезпечували своєчасну сплату аліментів: встановлення скорочених термінів розгляду аліментних справ, можливість встановлення попереднього утримання, негайне виконання рішення, застосування заходів забезпечення позову та судового контролю за виконанням рішень тощо. Встановлення відповідальності не тільки для боржників, але й для осіб, які були відповідальні за перерахування аліментів, забезпечувало ефективність примусового порядку стягнення аліментів.

Список використаної літератури:

1. Цивільний процесуальний кодекс УРСР. Закон від 18.07.1963 / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06> (дата звернення 17.10.2019).
2. Кримінальний кодекс УРСР : Закон від 28.12.1960 / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення 17.10.2019).
3. Кодекс про шлюб та сім'ю : Закон від 20.06.1969 № 2006-VII / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07/ed19690620> (дата звернення 17.10.2019).
4. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 4 декабря 1969 г. № 10 «О практике применения судами основ законодательства Союза ССР и Союзных республик о браке и семье / База данных «Обзоры судебной практики Вер-

- ховного Суда Российской Федерации. URL: <http://xn--b1azaj.xn--p1ai/USSR/postanovlenie-plenuma-vs-sssr/N10-ot-04.12.1969-sssr.html> (дата звернення 17.10.2019).
5. Вукот М.А. Проблема правового регулирования процессуального положения и деятельности сторон в советском гражданском судопроизводстве : автореферат. Свердловск, 1971. 34 с.
 6. Ворожейкин Е.М. Советское семейное право. Москва : Юридическая литература, 1974. 270 с.
 7. Иванова С.А. Процессуальные особенности рассмотрения дел о взыскании алиментов. Учебное пособие. Издательство Московского университета, 1975. 87 с.
 8. Пергамент А.И. Алиментные обязательства. Москва : Госюриздат, 1951. 165 с.
 9. Рясенцев В.А. Семейное право. Москва : Юридическая литература, 1967. 224 с.
 10. Сборник Постановлений Пленумов Верховных Судов СССР и РСФСР. Гражданское и семейное право. Издательство Саратовского университета, 1988. 232 с.
 11. Червяков К.К. Вопросы алиментирования при рассмотрении дел о возникновении и прекращении родительских прав и обязанностей. Основы законодательства СССР и союзных республик о браке и семье в правоприменительной практике. 1978. С. 108–114.

Semenova A. P. Specifics of alimony collection according to the Civil procedural code of the USSR 1963

The article is devoted to the specifics of the consideration of cases concerning the establishment and collection of alimony according to the Civil procedural code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic 1963. The article describes the features of alimony legal relations that cause particularities of consideration of this category of cases. The subject composition of alimony cases is described. Theoretical problems of determining the plaintiffs in alimony cases and the procedure for involving third parties in the trial of the court are investigated. The article investigates the procedure for determining the jurisdiction of alimony cases. On the basis of the study of substantive law, an exhaustive list of the circumstances that led the court to release the debtor from the payment of alimony is given. It was found that the soviet legislation provided for two forms of alimony payment – as a percentage of income and in hard currency and the reasons for changing payment forms. The right to detention is fully exercised at the stage of enforcement of the judgment. Therefore, the article was reflected the procedure for controlling alimony debtors and the procedure of work of the persons responsible for the transfer of alimony to the recipient. Particular attention in article is paid to the procedural guarantees of alimony claimants, which provided timely exercise of the right of retention. The Civil Procedure Code of the Ukrainian SSR 1963, in particular, provided for guarantees such as the establishment of a shortened timeframe for the examination of cases and the execution of a decision, raising the maximum amount of recovery from the debtor's income, ability to set temporary hold etc. The effectiveness of enforcement of alimony judgments depended on the statutory liability. Therefore, the article analyzes the rules of law, which provided for administrative and criminal liability, for the defendant's failure to fulfill his or her obligations to pay alimony. Therefore, the article analyzes the rules of law, which provided for administrative and criminal liability for the defendant's failure to fulfill his obligations to pay alimony. The article also describes the practice of the Supreme Court of the USSR, which details and broadens the application of the rules of soviet procedural law.

Key words: *alimony, process, claim, jurisdiction, securing a claim, judgment, implementation of the decision.*